

BADANIE MIASTA

Tematem przewodnim niniejszego artykułu jest badanie procesu tworzenia i przekazywania europejskiego dziedzictwa kulturowego poprzez miasto.

Artykuł powstał podczas realizacji projektu Programu Erasmus+, skierowanego do studentów poziomu licencjackiego i magisterskiego oraz wykładowców akademickich. Projekt dotyczy kształtowania i przekazywania dziedzictwa kulturowego Europy, jej wielokulturowego wizerunku, międzynarodowego charakteru, które są podstawą kształtowania poczucia jedności społecznej i kulturowej Europejczyków oraz wzmocnienia tożsamości europejskiej i aktywnego obywatelstwa; obecności europejskiego dziedzictwa kulturowego w wybranych miastach partnerskich.

Rozważając sposoby pozyskiwania informacji na temat dziedzictwa kulturowego, eksploracji zasobów miasta, jego konstrukcji przestrzennej i układu urbanistycznego, w których tworzy się i funkcjonuje kulturowo-społeczna materia stanowiąca element szeroko pojętego dziedzictwa, w pierwszej kolejności należy sprecyzować podstawowe pojęcia, które wyznaczą obszar badań, oraz wskażą wybrane metody badawcze stosowane w naukach społecznych.

Na liście pojęć wymagających zdefiniowania i szerszego opisu w kontekście planowanych działań badawczych zapewne znaleźć się powinny: **miasto** – przedmiot badania, rozumiane jako przestrzeń fizyczna, społeczna i kulturowa; **dziedzictwo kulturowe**; oraz **metody badań społecznych**.

Pierwszym pojęciem wymagającym doprecyzowania, które wskaże „**gdzie będą prowadzone badania**”, jest **miasto**. W literaturze przedmiotu definiowane jest ono w różnorodny sposób; od podejścia bardzo rozległego, mglście określającego je jako abstrakcyjne miejsce przejawiania się szczególnych zjawisk społecznych; do analiz skupionych na wybranych jego elementach, przestrzennych i geograficznych wyznacznikach granicy między tym co miastem jest, a tym co już do niego nie należy¹.

Podkreśla się, że miasto percepowane jest nie tylko w oparciu o zasięg budynków, funkcjonalność instytucji, fizyczne wyznaczenie jego granic miejskimi murami lub naturalnymi barierami wody czy gór, ale także, a może przede wszystkim w oparciu o komponent ludzki i kulturowy, specyficzny styl życia mieszkańców, rodzaj wykonywanej

---

¹ M. Malikowski, Socjologiczne badanie miasta, WSP w Rzeszowie, Rzeszów 1992, s.7-16

przez nich pracy, formy społecznej organizacji, specyficzne kody symboliczne i sposoby lub umiejętność ich odczytywania².

Współcześnie liczebność miast nie stanowi już ich zasadniczego kryterium podziału, gdyż raczej zwraca się uwagę na ich funkcjonalność i relację z otoczeniem, jednakże niektóre źródła, szczególnie w odniesieniu do analizowania danych statystycznych, posługują się tym podziałem, wyróżniając miasta małe (50000-200000 osób), średnie (200000-500000 mieszkańców) oraz duże (500000-1.5mln osób), a także wielkie metropolie zamieszkiwane przez ponad 1.5 mln mieszkańców.

Badacze podkreślają przemiany w konstrukcji organizacyjno-geograficznej miast, wskazując przejście od jasno zarysowanego, otoczonego murami i fosami miasta średniowiecznego, poprzez ponowoczesne miasta z wyraźnie określoną granicą funkcjonalną i kulturową, aż po miasta współczesne, terytorialnie rozproszone i wciąż rosnące, gdzie bariera kulturowa między miastem i wsią jest coraz mniej uchwytana. W geograficznej przestrzeni miasta w zależności od jego typu, wyróżniają miasta monocentryczne, policentryczne jak i miasta bez jasno zarysowanych stref wiodących; miasta posiadające wyraziście wyodrębnione, gęsto zaludnione centralne dzielnice biznesowe jak również liczne subcentra i przyległe do nich wewnętrzne i zewnętrzne obszary mieszkalne zawierające korytarze handlowe i usługowe; zwracają uwagę na strefy międzymiastowe które do miasta nie przynależą „jeszcze”, a do obszarów wiejskich nie przynależą „już”³.

Badacze miast zwracają uwagę na zjawisko urbanizacji, będące globalnym, i wieloaspektowym procesem społeczno-gospodarczym związanym z postępem naukowo-technicznym, zwiększoną mobilnością, zmianą relacji i więzi społecznych (w tym modelu rodziny) oraz przemianami pożądanym stylów życia. Daniela Szymańska i Michał Korolko podkreślają, że proces urbanizacji stanowi akcelerator cywilizacyjny, przyspiesza i dywersyfikuje aktywność społeczną i gospodarczą, rodzi kreatywność i wzrost wydajności produkcyjnej⁴.

Na potrzeby omówienia sposobów analizowania i badania miasta w kontekście jego kulturotwórczej roli oraz dla ukierunkowania opisu i uściślenia metod badawczych, które pozwolą zastanowić się nad tym, w jaki sposób wybrane miasta europejskie, dbają o

---

² B.Jałowicki, M.Szczepański, Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 202, s.19-40

³ Redefining „urban”: A new way to measure metropolitan areas. OECD 2012, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264174108-en> (dostęp 29.05.2019) https://read.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/redefining-urban_9789264174108-en#page17 s. 16-18

⁴ D. Szymańska, M. Korolko, Inteligentne miasta. Idea, koncepcje i wdrożenia, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2015, s. 20-27

zachowanie dziedzictwa kulturowego, w jaki sposób je kreują oraz jak i co przekazują swoim współczesnym mieszkańcom i przyszłym pokoleniom; najtrafniejszą definicją miasta wydaje się być eklektyczne podeście Mariana Malikowskiego, który podkreślając aktywny udział miasta we wzajemnym oddziaływaniu substancji ludzkiej i urbanistycznej, określa miasto jako: „zwartą, wyodrębniającą się od otoczenia, zindywidualizowaną posiadającą ukształtowane centrum jednostkę osadniczą zamieszkałą przez ludność nierolniczą, która produkując dobra materialne, usługi i wartości oraz reprodukując swe zdolności do pracy i życia społecznego szczególnie intensywnie oddziałuje na swoje środowisko przestrzenne i sama jego oddziaływaniu podlega”⁵.

W tej definicji na uwagę zasługuje element zwrotności relacji, czyli zarówno zjawisko poddania się oddziaływaniu miasta jak i aktywne zaangażowanie podmiotu (społeczności/człowieka) w tworzenie i konstruowanie środowiska życia, także budowanie potencjału kulturowego miejsca zamieszkania.

Realizowany projekt definiuje roboczo miasto nie tylko jako obszar badań, ale także jako narzędzie budowania i odkrywania wspólnych elementów kulturowego dziedzictwa krajów europejskich oraz kształtowania wielowymiarowych tożsamości Europejczyków. Jest to szczególnie ważne w okresie wzmożonej migracji i mobilności oraz zjawiska dyfuzji i transformacji kulturowej.

Podążając zatem za tymi definicjami, miasto możemy badać w aspekcie materii nieożywionej i wówczas będziemy zgłębiać tajniki architektury i urbanistyki, analizować formy i rodzaje miejskiego transportu, rozlokowanie biurowców i centrów usługowo-handlowych, planowanie miejskiej zieleni; w aspekcie życia społecznego - analizując strukturę zatrudnienia, elementy polityki społecznej, w tym tzw. gettoizację, czyli przestrzenny podział miasta budujący, podtrzymujący lub wzmacniający podziały i nierówności społeczne, co oznacza w praktyce wyróżnianie w obszarze miasta dzielnic dedykowanych poszczególnym grupom podziału, np.: osiedla zamieszkiwane przez bogatych, blokowiska będące siedliskiem biednych, obszary zamieszkiwane przez przedstawicieli mniejszości (religijnych czy etnicznych), funkcjonowanie poszczególnych grup społecznych; jak również w aspekcie kulturowym, percypując obecność szeroko rozumianego kulturowego dziedzictwa europejskiego, narodowego, regionalnego i lokalnego.

Niebagatelnym aspektem eksploracji przestrzeni w kontekście upowszechniania elementów kulturowego dziedzictwa jest zbadanie dostępności przestrzeni publicznych, które

---

⁵ M. Malikowski, Socjologiczne badanie miasta, WSP w Rzeszowie, Rzeszów 1992, s.16

„mogą zapraszać i być łatwo dostępne, a tym samym zachęcać ludzi i ich działania do przemieszczania się ze środowiska prywatnego do publicznego. I odwrotnie, przestrzenie publiczne mogą być zaprojektowane tak, aby trudno było się do nich dostać zarówno fizycznie jak i psychologicznie”⁶.

W odniesieniu do tematu wiodącego oraz wskazanych miast partnerskich badaniom będą podlegać miasta o jasno zarysowanych granicach, które będą ograniczać teren prac badawczych: włoska l’Aquila, słowacka Bańska Bystrzyca, baskijskie Bilbao i polski Kraków. Każde z nich posiada centrum skupiające życie kulturowe i społeczne, stanowiące centrum działań politycznych i biznesowych. Wokół każdego z tych centrów wyrosły mniejsze ośrodki przepełnione symboliką miejsca, świadectwem historii bliższej lub dalszej. Każde z tych miast jest aktywne i intensywnie buduje swój potencjał.

Pojęciem, które odpowie na pytanie „**czego poszukujemy i co będziemy badać**” jest szeroko rozumiane pojęcie **dziedzictwa kulturowego**. Warunkuje ono zakres i treść badawczych poszukiwań. Obejmuje historie ludzi i miejsc; dobra kultury zarówno materialnej (zabytki ruchome i nieruchome), jak i niematerialnej (przekazywanej za pomocą tradycji i przekazu ustnego); dorobek duchowy i katalog uznawanych wartości; dorobek nauki i sztuki pozostawione przez uprzednie pokolenia⁷. Niektórzy podkreślają, iż dziedzictwo oprócz wyznaczników opisanych powyżej, zawiera także skutki środowiskowe wynikające na przestrzeni dziejów z interakcji pomiędzy ludźmi i otoczeniem. Ten ścisły związek między człowiekiem, a kulturowym środowiskiem jaki się tworzy i w jakim człowiek funkcjonuje, który uznaje za wartościowy i pragnie zachować, zawsze jest definiowany w zindywidualizowany sposób, nawet jeśli niektóre jego elementy stanowią wartości uniwersalne i mają znaczenie ogólnoeuropejskie lub ogólnoświatowe (częstokroć wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO)⁸.

Mimo, iż dziedzictwo dotyczy całokształtu wydarzeń minionych, przemian i dorobku ludzkości, to promowany i dostępny jego fragment obejmuje jedynie wyselekcjonowane i wybrane elementy, które w danym momencie historycznym określone pokolenia uznają za warte zachowania i przekazania pokoleniom kolejnym.

Istotną cechą dziedzictwa kulturowego jest jego interaktywny i permanentny proces tworzenia, zarówno w skali makro (poprzez działania dużych grup społecznych, czy w

---

⁶ J. Gehl, Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych, Wydawnictwo RAM, Kraków 2009, s. 113

⁷ Dziedzictwo kulturowe. Polski Komitet d.s Dziedzictwa UNESCO <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/> (dostęp 29.05.2019)

⁸ Ochrona dziedzictwa kulturowego. Narodowy Instytut Dziedzictwa https://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Ochrona_dziedzictwa_kulturowego/ (dostęp 20.05.2019)

wyniku historycznych wydarzeń), jak i w skali mikro (poprzez działania pojedynczych osób lub niewielkich grup społecznych). Zatem każde pokolenie, każdy pojedynczy człowiek jest zarazem odkrywcą, odbiorcą i spadkobiercą kulturowego dorobku pokoleń uprzednich, jak również uczestnikiem procesu, w którym dziedzictwo kulturowe właśnie podlega kreacji i konserwacji i stanie się spuścizną dla generacji, które dopiero nadejdą.

Dziedzictwo najczęściej kojarzy się z kulturowymi sukcesami i światłym dorobkiem przodków. Jednakże zawiera ono także dorobek przeszłości niechciany, niechlubny lub trudny i kłopotliwy do zaakceptowania (np. Holocaust, prześladowania, skutki wojen - także religijnych, etc). W Polsce takim trudnym elementem dziedzictwa kulturowego jest sprawa żydowska i dziedzictwo Jedwabnego⁹ lub polskość ziem zachodnich¹⁰.

Istotną cechą kulturowego dziedzictwa jest jego ogromna różnorodność i wieloaspektowość, którą można rozpatrywać badać i analizować na poziomie ogólnoświatowym, europejskim, krajowym, regionalnym, lokalnym, w aspekcie struktur Unii Europejskiej jak i kategoriach narodowych.

Publikacje Unii Europejskiej wyróżniają następujące elementy dziedzictwa kulturowego:

- „Dziedzictwo materialne – na przykład budynki, zabytki, przedmioty, artefakty, ubrania, dzieła sztuki, książki, maszyny, zabytkowe miasta, obiekty archeologiczne.
- Dziedzictwo niematerialne – praktyki, zwyczaje, ekspresja, wiedza, umiejętności, które ludzie cenią, oraz powiązane instrumenty, obiekty i przestrzenie kulturowe. Obejmuje ono język i tradycje ustne, sztuki widowiskowe, praktyki społeczne czy tradycyjne rzemiosło.
- Dziedzictwo naturalne – środowisko naturalne, flora i fauna.
- Dziedzictwo cyfrowe – zasoby, które utworzono w formie cyfrowej (na przykład sztuka cyfrowa lub animacje cyfrowe) lub które zostały przekształcone w format cyfrowy w celu ich zachowania (np. teksty pisane, zdjęcia, materiały wideo, płyty)”¹¹.

Prowadząc badania, opisując ich wyniki badacz dokonuje swoistej selekcji i wskazuje tym samym które z elementów dziedzictwa kulturowego zostaną opisane, zapamiętane i przekazane kolejnym pokoleniom. Ta świadomość wielowymiarowości badań i materii badanej pozwala narysować szeroką perspektywę zjawisk, gdzie związek między przeszłością a przyszłością widziany być może z perspektywy współczesności.

---

⁹ J.T. Gross, współpraca I. Grudzińska-Gross, *Złote żniwa: rzecz o tym, co się działo na obrzeżach zagłady Żydów*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków 2011

¹⁰ Z. Mach, *Niechciane miasta: migracje i tożsamość społeczna*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych "Universitas", Kraków, cop. 1998.

¹¹ Europejski Rok Dziedzictwa Kulturowego 2018, Europa. EU, https://europa.eu/cultural-heritage/about_pl (dostęp 29.05.2019)

Temat wiodący projektu dotyczy dziedzictwa kulturowego, zatem wszelkie analizy będą prowadzone z tego właśnie punktu widzenia. Socjologowie, antropologowie i inni badacze kultury dysponują szerokim katalogiem **metod, form i środków badawczych**, które wskażą badaczowi „w jaki sposób badać” zjawiska kultury i dziedzictwo kulturowe, oraz jak dokonywać analizy wyników tych badań. Na potrzeby tego projektu zostaną wyselekcjonowane i wskazane te najbardziej użyteczne z punktu widzenia celów projektu.

W naukach społecznych prowadzić można badania pośrednio lub bezpośrednio, a ich wyniki analizować w aspekcie ilościowym lub jakościowym.

Pośrednie metody badawcze nie wymagają obecności badacza w badanym miejscu lub sytuacji. Wystarczy bowiem pójść do biblioteki, archiwum czy muzeum, obejrzeć film, czy wystawę zdjęć, by odnaleźć źródła opisujące i charakteryzujące przedmiot badań, zapoznać się z istniejącym dziedzictwem kulturowym. Do metod nieaktywnych zalicza się analizę treści, analizę istniejących danych statystycznych, analizy historyczno-porównawcze¹². W tym przypadku badacz korzysta z wyników dostępnych opracowań, wskaźników, spisów dóbr kultury, kolekcji zdjęć, ilustracji, opisów etnograficznych, istniejącej interpretacji materiału źródłowego, lub wybranych jego elementów; które następnie powinien poddać nowej, własnej analizie. Do kategorii metod pośrednich zakwalifikować można również badania, które choć prowadzone bezpośrednio z respondentami, odbywają się bez konieczności obecności badacza w trakcie badania, natomiast przy wykorzystaniu współczesnych technologii; np.: badania sondażowe, ankietowy/wywiady internetowe, pocztowe, prasowe; czy telefoniczne¹³.

Badania bezpośrednie pozwalają badaczowi na osobiste poznanie źródła informacji, samodzielne doświadczenie i rejestrowanie obserwowanych zjawisk. Metodą zanurzenia w badanym środowisku są badania terenowe, a wśród nich obserwacja uczestnicząca (obok metody obserwacji ukrytej i swobodnej); gdzie badacz osobiście poznaje, doświadcza i analizuje obserwowane zjawiska czy obiekty współuczestnicząc w codziennym życiu obserwowanej społeczności. Dzięki temu badacz może wzbogacać lub modyfikować swoje spostrzeżenia, a zestaw pytań dostosować do konkretnej sytuacji lub osoby badanej, czego skutkiem może być otrzymanie bardziej szczegółowych informacji. Do katalogu metod

---

¹² E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, (red.naukowa A.Kłoskowska-Dudzińska), PWN, Warszawa 2006

¹³ S. Kaczmarczyk, *Klasyfikacja metod zbierania danych ze źródeł pierwotnych w badaniach marketingowych*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwiL2YbSl_iAhVFZlAKHSA9B-gQFjAAegQIBRAC&url=http%3A%2F%2Fcejsh.icm.edu.pl%2Fcejsh%2Felement%2Fbwmeta1.element.deskri-ght-05d37123-6d17-495e-bf78-2d0143c4d4faa%2F%2F05_Kaczmarczyk_Klasyfikacja_metod_zbierania_danych.pdf&usq=AOvVawIoMooKRDWR4DDBwJpbcBwS (dostęp 22.06.2019)

bezpośrednich włączyć można: wywiady (zarówno indywidualne jak i grupowe zwane też fokusowymi) prowadzone przy osobistym udziale badacza; badanie monograficzne obejmujące szczegółową analizę wybranego obiektu /zjawiska/grupy społecznej; metodę analizy indywidualnych przypadków (case study), w tym rejestrację opowieści i wspomnień mieszkańców „telling story”; metodę sondażu diagnostycznego, pozwalającą na zrozumienie i opisanie zjawisk i procesów zachodzących w społecznościach¹⁴.

W społecznych badaniach urbanistycznych oprócz dokumentacji fotograficznej opracowywanej przez badacza, wykorzystywana jest również analiza rysunków, która pozwala uzyskać informacje o tym, w jaki sposób mieszkańcy widzą określoną przestrzeń, jakie elementy miasta /przestrzeni są dla nich ważne, w jaki sposób miejsce zamieszkania buduje ich świadomość i kształtuje lokalną tożsamość. Włączanie nieprofesjonalistów w profesjonalne planowanie przestrzenne, architektoniczne czy krajobrazowe jest metoda pozwalającą na poznanie preferencji i opinii użytkowników miejsca¹⁵. W badaniach społecznych, w odniesieniu do zagadnienia kształtowania i przekazywania dziedzictwa kulturowego, metoda ta, wraz z rejestrowaniem wypowiedzi i opowieści mieszkańców może być ona bardzo użyteczną w zrozumieniu zakresu i treści pamięci przeszłości, oraz pojmowania kulturowego dziedzictwa oraz jego interpretowania w codziennym życiu, przez zwykłego mieszkańca. Można ją wykorzystać, aby zrozumieć w jaki sposób miasto, rozumiane jako przestrzeń urbanistyczna i społeczno-kulturowa dba o kształtowania i przekazywanie dziedzictwa kulturowego swoim mieszkańcom.

Przytoczone powyżej definicje i hasła kluczowe wskazują badaczowi przedmiot i zakres badania oraz podpowiadają metody ich prowadzenia. W kontekście tematu wiodącego projektu „Europejskie miasta w procesie tworzenia i przekazywania europejskiego dziedzictwa kulturowego” badacz będzie poszukiwał wylistowanych powyżej elementów kulturowego dziedzictwa, będzie pytał o to, jakie jego elementy stanowią istotny czynnik, które są zapamiętywane, a które pomijane, w oparciu o które budowana jest tożsamość na poziomie lokalnym, regionalnym, narodowym i europejskim. Będą to także rozważania nad zachowaniem kulturowej i historycznej pamięci, zarówno w wymiarze jednostkowym jak i zbiorowym, reprezentowanym przez pojedyncze osoby lub lokalne społeczności. Czy miasto odpowiada na wyzwania płynące z nowych grup społecznych, które przybyły do niego w kolejnych migracyjnych falach i czy przyniesione przez te społeczności elementy ich

---

¹⁴ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, (red.naukowa A.Kłoskowska-Dudzińska), PWN, Warszawa 2006

¹⁵ K. Pawłowska (red), *Zanim wybuchnie konflikt. Idea i metody partycypacji społecznej w ochronie krajobrazu i kształtowaniu przestrzeni*, Fundacja Partnerstwa dla Środowiska, Kraków 2010

dziedzictwa znajdują swoje miejsce jako jeden z elementów lokalnej i europejskiej układanki? Zapewne lista nasuwających się pytań nie jest zamknięta, bowiem europejskie dziedzictwo kulturowe to pojęcie wieloaspektowe i nieskończone, a miasto stanowi scenę na której każdego dnia dokonuje się proces tworzenia i przekazywania europejskiego dziedzictwa kulturowego.

Informacje dodatkowe:

1. Zakres e-tutorialu:
  - a) Analiza poszczególnych metod badawczych dostosowanych do wybranego przez studenta projektu badawczego, planowanie badań, tworzenie narzędzi badawczych, wsparcie podczas opracowania wyników badań.
2. Tematyka prezentacji e-wykładów on-line:
  - a) badanie miasta (wstęp do badań),
  - b) metody pośrednie badań społecznych,
  - c) metody bezpośrednie badań społecznych
3. Pytania kontrolne do modułu pt: Badanie miasta:
  - a) Wymień i uzasadnij wybór 3 najbardziej w twojej pracy użytecznych metod badawczych.
  - b) Jakie elementy dziedzictwa kulturowego mogą podlegać badaniom bezpośrednim?
  - c) Wymień 3 znaczące elementy lokalnego dziedzictwa kulturowego w twojej miejscowości i opisz metody, których użyjesz by je zbadać.